

BESCHOUWING VAN BELANGRIJKE TAALELEMENTEN

grammatica

De opvatting dat het traditionele grammatica-onderwijs niet tot verbetering van de taalvaardigheid leidt, heeft een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van taalbeschouwing als alternatief voor het grammatica-onderwijs. Dat neemt niet weg dat in taalbeschouwingsonderwijs met als doel bevordering van de taalvaardigheid wel degelijk grammaticale categorieën aan de orde kunnen komen.

De intrigerende vraag naar de verhouding tussen taalbeschouwing en taalvaardigheid wordt door Nieuwenhuijsen besproken aan de hand van een grammaticale categorie die ook geoefende taalgebruikers regelmatig voor problemen plaatst: negatie. Een artikel met veel voorbeelden uit het dagelijks taalgebruik en een reeks lesvoorstellen.

Taalbeschouwing en taalvaardigheid

In het televisieprogramma *Spitting image* (VPRO, 2 februari 1986) treedt een kalkoen op. Het beest spreekt met menselijke stem: 'Gobble, gobble, gobble.' Het beeld is ondertiteld. 'Gak, gak, gak', luidt de vertaling. 'Hél' gaat er door mij heen. 'Gak, gak' is wat ganzen doen, althans in het Nederlands. Een kalkoen die 'gak, gak' doet, is als een koe die blaft. Een kalkoen zegt '...' Ik ervoer een nieuwe schok. Het Nederlands heeft geen woord voor het kalkoengeluid!

Een taalbeschouwelijke attitude verrijkt een mensenleven, zoveel is nu wel duidelijk. Een gezellige taalbeschouwelijke opdracht vloeit voort uit deze ervaring: ga naar een kinder-

boerderij of een andere plaats waar kalkoenen te horen zijn en luister naar het geluid dat deze beesten voortbrengen; bedenk dan een aanduiding voor dit geluid, die we kunnen gebruiken naast 'kukeleku', 'waf, waf' en dergelijke. Zo komen de jongens en meisjes ook nog eens in de buitenlucht!

De opdracht is onmiskenbaar taalbeschouwelijk van aard. Je moet een vergelijking trekken tussen het arsenaal van Nederlandse spraakklanken en het geluid van een dier. Dit vergt een uitzonderlijke aandacht voor de aard van die spraakklanken. De vraag is natuurlijk: is die aandacht welbesteed? Heb je iets aan deze vorm van taalbeschouwing? Word je er een betere taalgebruiker van?

In het beste geval leidt de opdracht tot een

vergroting van de kennis van de leerlingen van de taalsystematiek, en van hun inzicht in de verhouding tussen taal en spelling. De leraar vertelt iets over Nederlandse spraakklanken (bijvoorbeeld dat de *g* van *gobble* er niet toe behoort, en waarom dat een opvallende lacune in het systeem is), en over mogelijke klankcombinaties. De verhouding tussen taal en spelling komt ter sprake als het kalkoengeluid niet alleen moet worden 'vertaald', maar ook nog moet worden opgeschreven. Op deze manier máákt de leraar iets van de opdracht, iets waarvan ik het belang graag wil onderstrepen. De kennis van het verschijnsel taal is in het algemeen niet erg groot en er is alle reden om daarin via taalbeschouwing verandering te willen brengen. Voorwaarde is natuurlijk wel dat de leraar zelf zich voldoende taalkundig onderlegt voelt voor een serieuze behandeling van zo'n opdracht. Als aan die voorwaarde niet wordt voldaan, dan dreigt de situatie te ontstaan waarin leerlingen hun resultaten uitwisselen (peleb peleb tegenover keluk keluk, enzovoort) waarmee de les ten einde is. Is er dan toch nog winst geboekt? Is er dan toch nog kans op dat de leerling een klein beetje betere taalgebruiker is geworden? Over het antwoord op deze vraag kun je alleen maar speculeren. Ik heb dat al meer dan eens gedaan, en mijn speculaties verschillen nog altijd niet wezenlijk van die welke zijn neergelegd in *Gerichte taalbeschouwing* (1978). In dit boekje wordt overigens, dit tussen haakjes, wel degelijk ook een deur open gehouden voor taalbeschouwing ter vergroting van de kennis van het verschijnsel taal: p. 23-24. Maar het boekje gaat over een taalbeschouwing die bedoeld is als een bijdrage tot de optimalisering van het taalgebruik van leerlingen. En daarover wil ik het ook in dit stuk hebben. *Gerichte taalbeschouwing* gaat ervan uit dat de betere taalgebruiker iemand is die synchroon met het taalgebruik (het produceren dan wel het ontvangen en interpreteren) ook de taal aan beschouwing kan onderwerpen. Hij of zij vraagt zich bijvoorbeeld af: zeg ik wat ik bedoel, of: is de zin die ik lees zo ondubbelzinnig dat mijn interpretatie de juiste moet zijn, enzovoort.

Een vergelijking maakt misschien duidelijk waarom ik hier spreek van 'de betere taalgebruiker'. Ik trek dan een vergelijking met het corrigeren van spelfouten. Je hebt natuurlijk mensen die spelfouten maken. Sommigen la-

ten die voor wat ze zijn: dat zijn de minste spellers. Anderen hebben geleerd na het voltooien van het schrijfprodukt het geheel nog eens over te lezen en er bij die gelegenheid zoveel mogelijk spelfouten uit te halen. Maar de 'betere speller' is in staat om zichzelf al schrijvend te corrigeren, dus om de correctie synchroon te laten verlopen met het schrijven zelf. (Ik zie nu maar af van de 'ideale' speller, die alles automatisch goed doet en dus ook kan afzien van synchrone correctie.) Diezelfde synchroniteit veronderstel ik ook bij de betere taalgebruiker, als het gaat om het stellen van taalbeschouwelijke vragen. Er wordt in dit verband ook wel een vergelijking getrokken met een monitor waarop het taalgebruik als het ware wordt geprojecteerd. Overigens wil ik niet zeggen dat de betere taalgebruiker de monitor altijd áán heeft staan!

Ik ga er ook van uit dat er onder de leerlingen in het voortgezet onderwijs veel minder goede taalgebruikers zijn. Die missen bijvoorbeeld zo'n taalbeschouwelijk complement van het taalgebruik, wellicht naast nog andere dingen. Nu leidt een voor de hand liggende redenering tot de conclusie dat er plaats moet zijn voor taalbeschouwing tijdens de lessen Nederlands. Immers: je merkt op dat van een complexe handeling (taalgebruik met synchrone taalbeschouwelijke begeleiding) een onderdeel tekortschiet (namelijk het laatstgenoemde), je oefent dat onderdeel en rekent erop dat dit op den duur tot volle wasdom zal komen. Eén van de minst vanzelfsprekende aspecten van deze redenering is echter, dat de handeling waarover we het hebben — het taalgebruik — werkelijk complex zou moeten zijn op de hierboven aangeduide manier. Dat een goede taalgebruiker tegelijkertijd taalbeschouwer kan zijn, wordt niet door iedereen erkend of begrepen. Hoe staat bijvoorbeeld de leerling daartegenover? Ik heb er geen moeite mee te orakelen dat de leerlingen in grote meerderheid behoren tot de groep die niet deelt in dat inzicht. En wat doet de leraar Nederlands daaraan, wat doen de methoden daaraan?

Missers

Slaagt 'Nederlands' erin aan te tonen dat er regelmatig iets mis gaat bij taalgebruik? Wordt de leerling ervan overtuigd dat het achterwege blijven van controle via de taalbeschouwelijke monitor, werkelijk tot problemen leidt?

Hieronder geef ik een lijstje van voorbeelden. Telkens gaat het om vergissingen die bij taalbeschuouwelijke controle ongetwijfeld zouden zijn hersteld. Ik wil met deze voorbeelden niet beweren dat een vergissing kenmerkend is voor de minder goede taalgebruiker. Ik zeg alleen: hier is, door wat voor oorzaak ook, de synchrone taalbeschuouwelijke begeleiding onvoldoende geweest.

Alle voorbeelden hebben met één taalkundig onderwerp te maken, dat ik ook verderop in dit stuk zal blijven gebruiken: ontkenningen. De vergissingen leiden bijna steeds tot zinnen die niet verkeerd zijn, maar die iets heel anders betekenen dan er bedoeld werd. Vandaar dat ik ook vind dat in deze voorbeelden niet alleen de formele juistheid in het geding is.¹

- 1 'Hij kan voorkomen dat de bal niet uitgaat.' (Studio Sport, 15-9-85)
- 1 'Voortdurend wordt de ademhaling gemeten om te vermijden dat de baby niet te weinig, maar ook niet teveel zuurstof binnenkrijgt.' (TROS-tv, 1981)
- 3 'Men stoort zich er niet in die mate aan dat men er niet aan wil sleutelen.' (Journalistenforum TROS-radio, 30-4-85)
- 4 'Laten we er met z'n allen voor zorgen dat het een massaal protest wordt. Zo massaal dat niet alleen de Nederlandse regering, maar ook president Reagan dit nog langer kunnen negeren.' (In radio-oproep voor vredesdemonstratie, 21-11-81)
- 5 'Incest is per definitie niet negatief.' (IKON-radio, 13-11-83)
- 6 'Hij zou, evenals Keimpe en Wybren, blijven getuigen tegen zijn onschuld.' (Programmaboekje Fries Filmfestival 7, over *De Dream*).

Veelal wordt de vergissing duidelijk door de context: in geval 1 bijvoorbeeld, ziet de kijker nu eenmaal dat de bal 'in' blijft. De vergissingen werken alleen communicatieverstorend in zoverre ze de aandacht afleiden. Soms is het werkelijk moeilijk de bedoeling te raden.

- 7 'De berichten rond Polen zijn van de voorpagina's verdwenen. Maar dat betekent niet dat er geen verbetering zou zijn in de situatie.' (TROS-Aktua, 15-1-82).

Waarschijnlijk moet *geen* weg. Maar misschien wordt hier wel bedoeld dat er van verbetering sprake is zonder dat dit feit de voorpagina's haalt.

Het onderwerp 'ontkenningen', dat uit de voorbeelden 1-7 naar voren komt, is niet toe-

vallig. Ik heb de indruk dat negatie behoort tot de taalelementen waarmee wij taalgebruikers vrij snel in de knoop komen. De voorbeelden 1-7 demonstren dat op een overduidelijke wijze. Maar de moeite die wij hebben met negatie wordt natuurlijk lang niet altijd manifest. Het is mijn overtuiging dat ontkenningen altijd bijdragen tot een hogere moeilijkheidsgraad; dat ze dus samen met andere moeilijkheidsvergroters een 'gevaar' vormen, en dat ze, in al hun logische fundamenteelheid, dus de moeite waard zijn om een aantal lessen aan te besteden. Het is met dit soort moeilijkheidsverhogers net als met gewone moeilijke woorden. Ik citeer nu eens uit een populair boekje (Visser 1981) dat daarin een goed inzicht verwoordt: '... heeft u in een zin eenmaal een moeilijk woord gebruikt, dan kan die zin niets meer verdragen of hij wordt onleesbaar.' Het is de stapeling van lastige taalelementen die ons soms doet afhaken; het is de moeite waard om die moeilijke elementen toch zo goed mogelijk te isoleren en eens goed aan beschouwing te onderwerpen.

Keuzes

Ik ben nog een antwoord schuldig op de vraag of je, naar mijn mening, van de kalkoen-opdracht een beetje betere taalgebruiker kunt worden. Ik heb aangekondigd dat het antwoord speculatief zou zijn. Mijn speculaties zijn in eerste instantie wat omslachtig geworden. Maar nu ben ik zover, dat ik tot een synthese kan komen.

De kalkoen-opdracht zal leerlingen niet laten zien dat het nuttig is om taal te beschouwen terwijl je taal gebruikt. Voorbeelden op het gebied van de negatie bieden wel die mogelijkheid. Dat komt mede doordat de ontkenning een bijzonder frequent voorkomend, zeer veelvormig en logisch fundamenteel taalelement is. Wie taal wil beschouwen met het oogmerk bij te dragen tot de ontwikkeling van de taalvaardigheid van de leerlingen, heeft meer kans op succes als hij negatie kiest als object van beschouwing dan wanneer hij kalkoen-opdrachten bedenkt. Dit niettegenstaande het feit dat kalkoen-opdrachten op het eerste gezicht meer tot de verbeelding zullen spreken. Op den duur zal het zich wreken dat het doel van zulke opdrachten niet evident is voor de leerlingen, terwijl het abstracte onderwerp negatie voor iedereen duidelijk kan worden gepresenteerd als een bron van problemen.

Uit deze speculaties valt ook mijn standpunt tegenover de traditionele vorm van taalbeschouwen af te leiden. De schoolgrammatica is altijd mank gegaan aan een tekort aan aandacht voor datgene wat er in zinnen niet mogelijk is.² Weliswaar werden en worden er normatieve bedoelingen toegeschreven aan de schoolgrammatica, maar de plaats die zij toekent aan ongrammaticale constructies is daarmee allerminst in overeenstemming. Ook hier geldt dus het bezwaar: de taalbeschouwing wordt zo te weinig gericht op de werkelijke problemen.

Wel heeft de schoolgrammatica het voordeel dat ze de aandacht vestigt op het eigenlijke taalmateriaal, op de relatie tussen vorm en betekenis. En dat is, geloof ik, het gebied waarop taalproblemen zich in de grootste mate voordoen. Maar dat is wel een bijzonder breed gebied en toespitsing op kleinere onderwerpen is alleszins mogelijk. Daarbij blijkt regelmatig dat de schoolgrammatica dan te oppervlakkig is. Op het gebied van de negatie heeft ze bijvoorbeeld weinig te vertellen. Daarentegen kan een *Algemene Nederlandse Spraakkunst* zeer wel dienen als inspiratiebron.³

Het is natuurlijk niet voor niets dat ik zoëven een reeks zinnen heb gegeven die ik in werkelijkheid heb waargenomen. Ik wil op die manier zo duidelijk mogelijk aantonen dat negatie niet een door mij verzonnen, academisch probleem is. Evenmin is het toevallig dat ik mugenzifterigheid heb proberen te vermijden. Voor zover de leerlingen op werkelijk voorkomend, foutief taalgebruik gewezen worden, ademen de fouten nogal eens die sfeer: 'fouten' van het type 'overnieuw', waarvoor de benaming 'fout' eigenlijk heel onnauwkeurig is, spelfouten, en dergelijke. Ik neem aan dat dit ertoe bijdraagt dat bij de leerling de indruk postvat dat er eigenlijk niets aan de hand is. Mijn voorbeelden van het type *ik zie nergens geen eieren* heb ik derhalve nog even achter de hand gehouden.

Om vergelijkbare redenen moeten we oppassen met het aan de orde stellen van fouten die we hebben aangetroffen in leerlingenmateriaal. Het klinkt misschien overdreven als ik opmerk dat de leerlingen maar al te gauw 'gekwetst' zijn, maar ik vind dit toch iets om rekening mee te houden, nu we het hebben over het winnen van de aandacht van de leerling, over mogelijke veranderingen in zijn of haar attitude tegenover taal. Geen onoverwinnelijke moeilijk-

heden, overigens, maar ik zal in dit artikel toch niet verder ingaan op het bespreken van leerlingenmateriaal.

Werkelijk voorgekomen, overtuigende missers, fouten, blunders dus, met bronvermelding. Mooier nog: knipsels, die immers nog zichtbaarder aan de werkelijkheid zijn ontleend. Audiovisuele hulpmiddelen moeten hierbij kunnen worden ingeschakeld. Een praktische tip op dat gebied heb ik echter niet in petto.

De bekende *Vrij Nederland*-rubriek 'Geknipt voor u' heeft voorbeelden opgeleverd. Ik verheug mij op het moment dat ik al die jaargangen eens systematisch ga onderzoeken. Maar, voor alle zekerheid, mijn voorbeelden bedoelen méér dan 'Geknipt voor u'. Uiteraard is het mij niet begonnen om de amusementswaarde van de 'menselijke' vergissing. Door te laten zien dat er een samenhang is tussen een (zo meteen nog groeiend) aantal vergissingen, omdat die ontkenning er telkens een rol in speelt, hoop ik aan te tonen dat ontkenningen tot de moeilijkheidsvergroters behoren die, zeker als er een paar bij elkaar worden gezet, een zin ontoegankelijk dreigen te maken voor een aantal taalgebruikers. Moeilijkheidsvergroters waar de betere taalgebruiker op gespist is, en die hij mede dankzij monitoring de baas wordt.

Voorbeelden

Ik zal nu een nieuwe reeks voorbeelden geven van door mij geobserveerde zinnen met negatie-elementen en rangschik deze aan de hand van facetten van het begrip negatie. Daarna zal ik nog ingaan op de manier waarop deze voorbeelden in de klas kunnen worden gebruikt.

- I *De spreker of schrijver vergist zich door een opeenstapeling van negatieve elementen.*
- a '... gedichten van de vorig jaar overleden Nobelprijswinnaar Montale, die evenmin totnogtoe nauwelijks in het Nederlands werd vertaald.' (Radio, 25-1-82)
- b '... het aanstellen van een speciale energiemanager teneinde het personeel ervan bewust te maken wanneer het niet nodig is om geen energie te verbruiken.' (TROS-radio, 24-10-83)

weet. Dat de thuisclub zaterdag won, had twee oorzaken. Enerzijds de snelle, attente openingsgoal van Gerlof Sloterdijk, anderzijds het feit dat ESA ook zaterdag geen kans zag bijzonder goede scoringsmogelijkheden onbenut te laten. Doordat Blauw Wit uiteindelijk wel van twee kansen profiteerde werd verbloemd, dat de club uit Arnhem meer dan een handvol ideale mogelijkheden was geboden.

(Friesch Dagblad 3-2-86)

- d 'Jansen vindt daar de laatste journalisten, die zich niet gelijk willen laten schakelen en die toch hun afhankelijkheid verloren hebben.' (Programmaboekje Fries Filmfestival 1985)
- e 'Zoiets kan hij (=premier Peres van Israel, PN) niet doen zonder dat zijn coalitiegenoot en opvolger over zes maanden (Shamir, PN) het er niet mee eens is.' (VPRO-radio, 24-1-86)
- II *De lezer krijgt het moeilijk door de opeenstapeling van negatieve elementen.*
- a De volgende zin uit *de Volkskrant* van 1-10-85 gaat over Joris Ivens. Zou deze filmer nu voor of tegen plaatsing van kruisraketten in Nederland zijn?

Dat voor de bestrijding van dat gevaar niet nóg meer wapens nodig zouden zijn, vindt hij dus niet.

- b Eveneens uit *de Volkskrant*, deze uitleg van staatssecretaris De Graaf bij de gewijzigde RWW:

-OPMERKELIJK-

„Verschillende categorieën die in artikel 3 van de oude RWW zijn genoemd, worden in de gewijzigde RWW niet meer specifiek aangeduid. Niet onvrijwillig werklozen worden niet langer van de personenkring uitgesloten. Er zijn geen redenen hen in verband met de niet onvrijwilligheid niet de in artikel 9, eerste lid, genoemde voorwaarden op te leggen.”

- c En tenslotte een zin uit een u bekend artikel over taalbeschouwing:
'De schoolgrammatica is altijd mank gegaan aan een tekort aan aandacht voor wat er in zinnen niet mogelijk is.'
- III *Woordspelingen met ontkenkende elementen en positieve dan wel negatieve implicaties.*
- a In *Gerichte taalbeschouwing* (p. 95) besprak ik de zin 'een tekort aan ijver kon hem niet worden onzegd', en het resultaat van die bespreking was de conclusie dat er een interpretatie als woordspeling mogelijk is en een interpretatie als vergissing. De betekenis van de zin is in de ene interpretatie tegengesteld aan die in de andere.
- b Dit geldt ook voor een zin als: 'Er kon hem veel worden verweten, maar niet dat hij gevoel voor humor had.'
- c Een evident misverstand leverde dit op in een KRO-radioprogramma: Er wordt een telefoonspelletje gespeeld met de regels van het bekende Galgje. De oplossing blijkt het woord *onbekrompenheid*. De spelleider zegt tegen de winnares: 'Daar verdenk je mij toch niet van, hè?' Zij: 'Nee hoor.'

IV *De combinatie van niet met bepaalde werkwoorden.*

- a In de volgende twee teksten wordt *waken* verschillend gebruikt:

TWIJZEL - Tientallen inwoners van de gemeente Achtkarspelen hebben gisteravond een vereniging opgericht om ervoor te waken dat de gemeente niet doorgaat met het huidige kapbeleid. Er wordt volgens de nu al meer dan veertig leden tellende vereniging maar raak gekapt door de gemeente.

(Leeuwarder Courant 4-4-86)

2

'We moeten er expliciet voor waken dat de bespreekbaarheid in de taboesfeer wordt getrokken.'

'Wat bedoelt u?'

'We moeten er wel over kunnen praten.'

'Zeg dat dan meteen.'

(Levende Talen 1986/2)

Zinnen als deze plaatsen ons voor moeilijkheden:

- 1 Hij heeft gewaarschuwd het gevaar (niet?) te onderschatten.
- 2 Je moet oppassen dat je (niet!) te snel tevreden bent.
- 3 Duits: Er hat dafür gewarnt die Gefahr zu unterschätzen.

V De dubbele ontkenning met hetzelfde bereik komt ook wel eens in geschreven taal voor.

a

Universele stekker-adaptor. Nooit geen probleem meer dat de stekker van een apparaat niet past in het buitenland. Geschikt en omschakelbaar voor wandcontactdozen in de gehele wereld.

Kijkshopprijs: **25,-**

(Huis-aan-huis-folder Kijkshop, november 1985)

b

Winnaar finisht in andere broek

LEEUWARDEN – Als ploegleider Jan Raas zich niet zo sportief had opgesteld voor het begin van de Elfstedentocht, was Frankie Verleyen bijna zeven uur later nooit geen winnaar geworden. De 23-jarige Belg kwam

(Friesch Dagblad 3-4-86)

Ik ben uiteraard van mening dat naar aanleiding van deze gevallen met de leerlingen moet worden gepraat over het bestaan van varianten van het Nederlands.

VI De moeilijkheid wordt door de spreker of schrijver wel eens onderkend. In de volgende fragmentjes maken de schrijvers er vervolgens expliciet een aantekening bij.

a

Friesland. Dat wordt geen gemakkelijk gesprek, te meer omdat het algemeen bestuur niet akkoord ging met de gedachte dat in het toekomstige bestuur van de beoogde gefuseerde instelling UE/NLG geen eigen mensen mogen zitten (docenten, NOP-ers, studenten). Het algemeen bestuur wil die er dus wel in. De Noordelijke Leer-

(UE-info NLO Ubbo Emmius, 27-11-85)

b

De vereniging _____ codenummer _____
zal gaarne met 1 persoon / 2 personen * gebruik maken van de uitnodiging voor de lotto/lotto discussiebijeenkomst:
vrij / zaterdag 8 juni / woensdag 9 juni /
maandag 14 juni / donderdag 17 juni / maandag 21 juni / dinsdag 22 juni /
donderdag 24 juni *.
met clubgebouw van genoemde vereniging voor het houden van één van deze bijeenkomsten is beschikbaar op
* Doorhalen wat niet van toepassing is (dus op de doorgehaalde data is men wel in de gelegenheid).
Uitnodiging zenden aan: _____ handtekening _____
Adres: _____
woonplaats: _____

(Brief van de KNVB, afdeling 's-Gravenhage, 23-4-82)

De leerlingen op het spoor zetten

Een speciaal probleem is het aan de orde stellen van de problemen die de teksten bieden. In sommige gevallen, meestal duidelijke vergissingen, is een eenvoudige, voor de hand liggende vraag wel voldoende om de aandacht van de leerlingen te richten op het interessante punt.

Rennend, nu en dan uitglidend, profiteerden ze nog even van het ijs, want eergisteren was het weer eechoofid na een crocusa-kantie vol ijspret.

En gelijk hadden ze, nu van daag daalt de temperatuur, voorspelt het KNMI, en dan is het gauw voorbij.

(Amsterd. Stadsblad)

(VN, Geknipt voor u, 8-3-86)

‘Welk woord is hier abusievelijk gebruikt?’

Maar hoe stellen we een probleem aan de orde dat een fragment als dit biedt:

Ondanks alle baggerinspanningen, die jaarlijks een slordige 44 miljoen gulden kosten, is Emden slechts bereikbaar voor relatief kleine (volbeladen) schepen. Door het teruglopen van de scheepsbewegingen kwijnt de industrie weg en stijgt de werkloosheid navenant.

(de Volkskrant 2-1-86)

Onnodig te zeggen dat vraagstellingen als ‘Wat is het probleem?’ of ‘Welk probleem brengt (volbeladen) met zich mee?’ weinig kans op succes bieden. Naar mijn smaak is het het best als de opsteller van de opdracht zelf veel voorbereidend werk verricht. Bijvoorbeeld zo:

Gegeven is de zin
1 De haven van Emden is slechts bereikbaar voor kleine, lichte schepen.
Is volgens die zin de haven van Emden bereikbaar voor grote, lichte schepen? En voor kleine, zware

schepen?
In het volgende fragment komt net zo’n soort zin voor als 1: (volgt het fragment dat hierboven is afgedrukt).
Als we de zin in het fragment (‘slechts bereikbaar voor kleine (volbeladen) schepen’) net zo opvatten als zin 1, wat zou dat dan betekenen voor kleine, onbeladen schepen? Zou de zin zo bedoeld zijn?

Vervolgens zou het, neem ik aan, nuttig zijn om negatieve woorden in het fragment aan de orde te stellen: *ondanks, slechts, teruglopen en wegwijnen*. Negativiteit is ook op te vatten als een enorm semantisch veld, waarin zich ongelofelijk veel woorden bevinden die een plaatsje in de Nederlandse les verdienen. Ik vond een betrekkelijk diepgaande analyse van het fragment op z’n plaats om een behoorlijke opgave op te stellen. De taalkunde is daarbij een belangrijke inspiratiebron, zoals ook te zien is in het volgende fragment.

Leraar: mooi beroep?

Eén van de vele vragen/stellingen uit het onderzoek van de Erasmus Universiteit naar demotivatie luidde: ik vind het beroep van leraar nog steeds een mooi beroep:

Helemaal of enigszins mee eens:	7 procent
Helemaal of enigszins mee oneens:	40,9 procent
Geen mening:	52,1 procent

Opmerking van de onderzoekers: De 52 procent van de leraren die zich hierover niet wilde uitspreken, zal dat zeer waarschijnlijk niet hebben gedaan omdat ze het nog steeds zo naar hun zin hebben.

(Onderwijsbijlage Friesch Dagblad 28-1-86)

Het gaat hierbij om de ‘Opmerking van de onderzoekers’. Het schoolboek *Je weet niet wat je weet* voorziet al in een oefening om deze soort homonieme zinnen aan de orde te stellen:

In paragraaf 3 hebben we gezien hoe de homonymie van de zin *Ik koop de dropjes niet omdat ze bruin zijn* kan worden verholpen. Probeer nu aan te geven hoe de homonymie van de volgende zinnen kan worden verholpen:

- (1) Ik ren niet achter haar aan omdat ik boos op haar ben.
- (2) Ik denk niet dat hij gek is omdat hij zo hard fietst.
- (3) Ik vind niet dat ze mooi is omdat ze haar haar heeft opgestoken.

In het fragment dat ik heb uitgeknipt, komt er als complicerende factor nog bij dat met *niet gedaan* kan worden verwezen naar *niet uitspreken*, maar ook naar *uitspreken* alleen. Maar juist daardoor worden beide door *Je weet niet wat je weet* bedoelde interpretaties mogelijk. Natuurlijk is, na ampele overweging, maar één niet slechts mogelijk maar ook plausibel. Welnu, langs deze lijn kan ook een opgave worden opgesteld.

Een laatste voorbeeld van taalkundige analyse die voorafgaat aan het opstellen van een opgave, is dit.

Als iemand zegt dat het 'ondanks het draaien van de wind' blijft regenen, dan gaat hij er kennelijk van uit dat het draaien van de wind er dikwijls toe leidt dat ... (het droog wordt!).

In dit fragment komt ook een zin met *ondanks* voor; let op de betreffende zin.

„Enkel wat waterschade,” kon Kris Vasse de vergadering mededelen. Ondanks de brand had de SI-ANN in 1987 toch al geen indoor in Zuidlaren kunnen organiseren. De aantrekkende economie zorgt voor een toenemende beursbelangstelling, en met de directie van de Prins Bernhardhoeve was al afgesproken om eenmaal per twee jaar in Zuidlaren indooratletiek te organiseren.

De SIANN, zo vertelde Kris Vasse, is dan ook naarstig op zoek naar een alternatief, het liefst in het noorden. Daarbij wordt ge-

(*Friesch Dagblad*, 3-3-86)

Kan de SIANN volgens dit fragment in 1987 een indoor in Zuidlaren organiseren?

De SIANN had dit toch al niet gekund, 'ondanks de brand'. Met andere woorden, de schrijver lijkt ervan uit te gaan dat de brand er normaal gesproken toe had geleid dat ... (de SIANN het wel had gekund!). Wat vind je, als je het zo bekijkt, van de zin in de krant?

Mocht de opgave veel stof doen opwaaien, en tot resultaat hebben dat er uiteenlopende standpunten onverzoenlijk naast elkaar blijven bestaan, zoveel te beter. Het kan niet missen of de leerlingen zullen, bij verschil van mening, hun taal beschouwen als nooit tevoren. Voor de leerkracht is, zo blijkt, taalkundige scholing geen verloren investering. Zowel het formuleren van opgaven als het begeleiden

van de discussie over de opgaven, vereist een zekere ervaring in het analyseren van taalelementen, in het bijzonder van relaties tussen vorm en betekenis.

Noten

- 1 Er wordt, bijvoorbeeld in de dissertatie van A. Hagen (1981), een onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van monitoring. Voor 'referentiële monitoring' (controle of de bedoeling adequaat wordt verwoord) neemt een spreker vaker de moeite, dan voor 'normatieve monitoring' (waarbij de formele juistheid van het gezegde in het geding is). Hoewel de voorbeelden die ik hier bespreek wellicht tot randgevallen kunnen worden bestempeld, wil ik in deze gevallen toch wel degelijk spreken van een inadequate verwoording van het bedoelde, die de luisteraar in de war kan brengen.
- 2 De lezer die over deze zin struikelt, zal tevreden zijn hem verder in dit artikel nogmaals tegen te komen, maar dan in andere omstandigheden.
- 3 Wie iets over ontkenningen wil weten, doet er goed aan negatieve woorden op te zoeken in het register van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Enige passages over 'negatie' vindt men ook in Geoffrey Leech *Semantiek*. Wie verder wil, komt al snel terecht bij de dissertatie van A. Kraak *Negatieve zinnen*.

Literatuur

- Algemene Nederlandse Spraakkunst* Groningen/Leuven 1984
- Hagen, A. *Standaardtaal en dialectsprekende kinderen* Muiderberg, Coutinho, 1981
- Kraak, A. *Negatieve zinnen* Hilversum 1966 [dissertatie Universiteit van Amsterdam]
- Leech, G. *Semantiek* Utrecht, Het Spectrum, 1976 [2 delen; Aula 556-557]
- Nieuwenhuijsen, P.M. *Gerichte taalbeschouwing* Groningen, Wolters-Noordhoff, 1978 [Spektator Cahiers 1]
- Visser, T. *Beste brave burger. De ambtelijke taal ontleed* Groningen, Wolters-Noordhoff, 1981